

Ibsens elendige hjelpere – en medisinsk analyse av *Vildanden*

«Bruk ikke det utenlandske ord: idealer. Vi har jo det gode norske ord: løgne.» Slik taler doktor Relling i *Vildanden* av Henrik Ibsen. Legens syrlige formulering oser av utbrenthet, bitre erfaringer og kynisme. Doktoren fremfører stykkets mest siterte replikk: «Tar De livsløgnen fra et gjennomsnittsmenneske, så tar De lykken fra ham med det samme.» Ofte er legeskikkelsen tolket som Ibsens stemme i *Vildanden*. Jeg tror det er en feiltolkning. I denne artikkelen vil jeg se nærmere på hjelperne i *Vildanden*, for om mulig å belyse universelle utfordringer i legens rolle.

Oppgitte interessekonflikter: Ingen

Edvin Schei

edvin.schei@isf.uib.no
Seksjon for allmennmedisin
Institutt for samfunnsmedisinske fag
Universitetet i Bergen
Postboks 7804
5020 Bergen

Jeg tror ikke kunstens rolle er å gi entydige svar, og jeg vil derfor heller ikke prøve å «avsløre» Henrik Ibsen (1828–1906). Mennesket er en gåte i seg selv, og kunst gir ikke løsninger. God kunst gir påminnelser om det gåtefulle. I det praktiske liv kan gåter være ubehagelige for mennesker som er nødt til å ta avgjørelser, leger for eksempel. Ubehaget kan bare fjernes ved at vi forenkler virkeligheten, men det enkle bildet av livets sammenhenger passer gjerne til de klare svarene. Til gjengjeld går deler av sannheten tapt. Det «helt sanne» forblir gåtefullt – man kan ikke ha både klarhet og innsikt. Å erkjenne dette, å fornemme

og akseptere gåtenes dybder, er i seg selv skritt mot å leve i sannhet. Slik tolker jeg Ibsen.

Det finnes to hjelpere i *Vildanden*, doktor Relling og Gregers Werle. De er i klammeri med hverandre angående hvem som best kjenner pasienten, skjønner problemet, har rett diagnose og mest effektiv medisin (1). I det følgende skal jeg kort gjengi de aktuelle passasjene av *Vildanden* før jeg gir en analyse av hjelperne og effekten de har på sine «pasienter».

«Pasientene»

Ibsen lar det meste av handlingen foregå i det beskjedne hjemmet til den selvopp-tatte, forfengelige og karaktersvake Hjalmar Ekdal, hans oppofrende hustru Gina og deres snart 14 år gamle datter Hedvig. Kone og datter er inderlig glade i Hjalmar. De beundrer ham og utsletter nærmest seg selv i sin iver etter å hjelpe og støtte ham, både med selvfølelsen og i arbeidet som fotograf, et arbeid han gjerne overlater til sine kvinner. Hedvig er tillitsfull og ukritisk. Faren lover henne det ene og det andre, men glemmer sine løfter. Han skal ta deilig mat med hjem fra selskap hos bygdas rikmann, grosserer Werle. Slik mat er sjelden vare der i huset, og Hedvig gleder seg. Men da far dukker opp, har han glemt sitt løfte. I stedet trekker han frem papirmenyen fra selskapet og ber Hedvig kose seg med den. Hedvig lider, men tilgir som alltid sin upålitelige far.

Hjalmars selvbedrag tydeliggjøres gjennom hele stykket. Han forteller kritisk om faren, løytnanten som urettferdig ble vanæret og fengslet, at han satt med pistolen i hånden, men lot være å skyte seg: «Han var feig. Så forkommet, så ruinert på sjelen var han blitt.» Hjalmar gikk også med selvmordstanker, men hos ham får samme utfall en helt annen forklaring: «I det avgjørende øyeblikk vant jeg seier over meg selv. Jeg ble i live. Men du kan tro det skal mot til å velge livet under de vilkår.»

Gamle løytnant Ekdal bor i et rom i sønnens hus. Han og Hjalmar har innredet mørkeloftet til et slags lekerom hvor de holder kaniner og duer og går på jakt. Der ligger også Hedvigs levende villand, skadeskutt av grosserer Werle, bygdas mektige mann som også har skadeskutt mang en person i stykket. Villanden kan ikke fly, men har

det godt fordi «den har glemt det riktige ville liv; og det er bare *det* som det kommer an på.»

Det er mørke toner av skam og bedrag i stykkets relasjoner. Hjalmar Ekdal lever i bunn og grunn på grosserer Werles nåde og penger. Men Werle var nettopp den som i sin tid ruinerte Hjalmars far og lot ham gå i fengsel for en forretningssvindler han selv hadde ansvar for. Hjalmars kone Gina var tjenestejente hos samme Werle. Mye tyder på at Werle gjorde henne gravid, og ledet Hjalmar til å gifte seg med henne for å skjule omstendighetene. Hedvig er i så fall grossererens biologiske barn. Werle spanderte etter bryllupet fotografutdanning på Hjalmar, som siden har følt seg i taknemlighetsgjeld til grosserereren. Under hverdagens kos og familiehygge finnes således dype lag av bedrag, manipulering, løgn og skam.

Hjelperne

Doktor Relling er leietaker i Hjalmar Ekdals hjem. Han er en kynisk, litt forsoffen, men velmenende ungar som ubedt trer sin hjelp nedover folk han omgås, ved å påføre dem bærekraftige *livsløgn*er – «livsløgnen er det stimulerende prinsipp, det, ser De».

For å beskytte Hjalmar mot å bli lammet av selvforakt har han gitt ham en skreddersydd livsløgn, nemlig at han i bunn og grunn er en genial oppfinner som en vakker dag skal revolusjonere fotografikunsten. Når Hedvig ved en anledning er ulykkelig, trøster Relling henne med hvor fint alt skal bli når «den merkelige oppfinnelsen» til faren en dag er ferdig. Hjalmar griper straks muligheten og sier: «Ja da – da skal du se –! Hedvig, jeg har besluttet å sikre din fremtid. Du skal få det godt så lenge du lever.» Kort etter lover han de samme fantasiinntektene bort til sin gamle fattige far, og før stykket er omme har Hjalmar lovet bort sin imaginnære rikdom fire ganger.

Gregers Werle er stykkets idealist, en ensom og bitter skikkelse som strever med selvrespekten. Han er sønn av grosserer Werle, men har brutt med faren, som han forakter. Gregers og Hjalmar Ekdal var barndomsvenner, og Gregers har stor beundring for Hjalmar. Når stykket begynner, har Gregers etter mange år i selvvalgt eksil vendt tilbake til hjemstedet for

å avsløre farens falskheter og ellers luften ut den «sumpluft» av løgn og selvbedrag som han mener holder folk nede i skam og ynkelighet. Gregers' prinsipp er «den ideale fordring», og hans visjon er å frigjøre menneskenes egentlige styrke gjennom alvorlig og nådeløs konfrontasjon med «sannheten».

Tragisk slutt

Gregers ser det som sin oppgave å få Hjalmar til å se hvordan ting egentlig henger sammen. Vendepunktet i stykket er en spasertur leserne ikke får være med på, hvor Gregers forteller Hjalmar de dystre sannheter. Doktor Relling prøver å forhindre Hjalmar i å gå tur med den «forrykte» Gregers. Da Gina spør ham som lege, om han mener Gregers er riktig gal, svarer Relling: «Nei, dessverre, han er ikke galere enn folk pleier være. Men en sykdom har han riktig nok i kroppen. Han lider av en akutt rettskaffenhetsfeber.»

Gregers forestiller seg at sannheten skal foredle menneskene, bygge karakterstyrke, gjennom konfrontasjon, forståelse, tilgivelse og harmoni. Den ødeleggende virkningen av rettskaffenhetsfeberen fremstilles i siste del av stykket, hvor båndene i familien Ekdal rives i stykker. Mistanken om at Hedvig ikke er hans biologiske barn, får Hjalmar til å avvise henne og overse alle kjærlighetserklæringer. Hedvig føler seg ikke bare avvist av faren, men som et hinder for hans lykke. Hun føler seg fremmed og flygeudyktig, som villanden på mørkeloftet. Hun lytter til enda et av Gregers velmente forslag, nemlig at alt vil bli bra hvis hun ofrer det kjæreste hun eier, villanden, for faren. Stykket ender med at Hedvig skyter seg selv på mørkeloftet, i stedet for villanden.

Diagnostikk av hjelperne

Det finnes ikke gode hjelpere i *Vildanden*. Relling og Gregers har det til felles at det ikke faller dem inn å spørre pasientene til råds. «Pasientene» ønsker kanskje ikke å bli hjulpet, men det bryr ikke hjelperne seg om. Det faller dem heller ikke inn å se etter svakheter ved den teori de selv forfekter. Begge drives av «den gode hensikt,» begge er fascinert av det de ser som stor innsikt og hjelpsomhet hos seg selv, og begge synes å ha atskillig egeninteresse i å opptre som hjelper og helt.

Rettskaffenhetsfeber

Gregers Werle fremstilles åpenlyst som en destruktiv innflytelse. Ibsen klarlegger hans egeninteresse bak sannhetsiveren. Han er hatefull mot faren som alltid har fått ham til å føle seg ynkelig fordi han ikke tidlig våget å protestere og si sannheten om farens manipuleringer. Hans misjonsiver på vegne av den ideale fordring springer ut av behovet for å lindre egen smerte: «Skal jeg bli ved å leve lenger, så må jeg se å finne

Bjørn Carlsen: *Vildanden I*. Litografi. © ART PRO AS forlag/Ibsen Art 2006

helsebot for min syke samvittighet.» Gregers Werle som idealist er altså drevet av selviske motiver.

Livsløgn og kynisme

Doktor Relling har som nevnt vært utpekt som Ibsens stemme i *Vildanden*. Er han en god lege? Han ser seg som beskytter av familien Ekdal og griper aktivt inn i livene deres for at de skal ha det godt. Hans hensikter er altså de beste. Men oppnår han gode resultater? Relling har lave tanker om folk, han er svartsynt og pessimistisk når det gjelder menneskers mulighet for å lære og vokse. Når Gregers kaller Hjalmar Ekdal for «en personlighet» svarer Relling: «Å, personlighet – han! Hvis han noensinne har hatt ansats til den slags abnormiteter som De kaller personlighet, så er både røttene og trevlene blitt grundig ekstirperert allerede i gutteårene; det kan jeg forsikre Dem.» Werles beundring for barndomsvennen Hjalmar diagnostiseres av Relling som sykdom: «Først er det nu denne brysomme

rettskaffenhetsfeberen; og så det som verre er, – alltid går De og ørsker i tilbedelsesdelirium; alltid skal De ha noe å beundre utenfor Deres egne greier.» Relling er mannen med de gode replikker, men formuleringene blottlegger også en nedlatende kynisme. «Ideal» og «løgn» er i slekt «omtrent som tyfus og forråtnelsesfeber.»

Paternalisme

Doktor Relling slår fast at det ikke finnes hold for ideelle tanker og handlinger i det Ekdalske hus. Han sier til Gregers: «De er atter en gang kommet i en husmannsstue med den ideale fordringen, her bor ikke solvente folk her i huset.» «Folk er syke omtrent alle i hop, dessverre.» Rellings kynisme har imidlertid ikke rammet hans tro på at han som lege kan være til hjelp – slik er han nok en mer typisk representant for det 19. enn det 21. århundrets medisin. Han ser det som sin selvsagte plikt å «behandle» familien Ekdal fordi han er doktor – «og så må jeg da ta meg av de

stakkars syke jeg bor i hus med». Siden ynkeligheten er så å si naturgitt, er det logisk for Relling å styrke pasientenes tilpassing, snarere enn å se etter endringsmuligheter. Kuren for Hjalmar er «min sedvanlige. Jeg sørger for å holde livsløgnen oppe i ham.» Den er «det stimulerende prinsipp». Kandidat Molvik, en avdanket teolog som også har hybel i huset, har doktor Relling etter egen mening reddet ved å gjøre ham demonisk. «Demonisk» er ikke noe bestemt, «det er jo bare noe sludder jeg fant på for å berge livet i ham. Hadde jeg ikke så gjort, hadde det stakkars svinet bukket under i selvforakt og fortvilelse for mange herrens år siden.» Det er en slags livstrett forventningsløshet kombinert med medisinsk selvgodhet som tyter frem når Relling advarer Gregers mot å fortelle sannheten til Hjalmar Ekdal: «Tar De livsløgnen fra et gjennomsnittsmenneske, så tar De lykken fra ham med det samme.» Lykken er tydeligvis viktig for doktoren, men hva mener han med lykke, hvor dyp og varig er lykken som bygger på livsløgn? Ligger det en angst for konfrontasjon, tristhet og disharmoniske følelsesutbrudd bak legens hang til å skape harmoni med alle midler? Doktorens egen livsløgn er hans naive tro på at andre trenger løgn for å tåle livet, mens han selv ser det sanne.

Sykdomsskapende tilpassing

Mens Ibsen henger ut Gregers og «den ideelle fordring» som medskyldige i familiens sammenbrudd og heltinnens selvmord, gjør han det bare litt vanskeligere å se at også livsløgnfantasten Relling er en fundamentalist som skader folk ved å handle «i den beste hensikt». Vi må anta at doktor Rellings livsløgnstrategi gjennom mange år har bidratt til å forsterke de usunne relasjonelle mønstre som åpenbares for leser og teaterpublikum idet teppet går opp. Sausen av livsløgn fremmer tilpassing i øyeblikket, men prisen betales i form av ufrihet og låste kommunikasjonsmuligheter. I den grad aktørene gjør livsløgnene til private sannheter, gir de avkall på sin dømmekraft, evnen til å etterprøve, til å tvile, til å skjelne

mellom det som sies og det som er riktig. Ved å gjøre tilstanden av daglig harmoni til en nødvendighet svekkes muligheten for å lære, for å utvikle sunne samværmønstre gjennom konfrontasjon, aggresjon, dialog, tilgivelse og fornyelse. Rellings strategier opprettholder umodenhet og undertrykkende forestillinger om plikt og identitet. Livsløgnene må sterkt mistenkes for å hindre vekst og skape den «sumpluften» som familien Ekdal utvilsomt lever i. Kan vi forestille oss en «lykkelig» fremtid for Hedvig og familien dersom Relling fikk ture frem i enda mange år uten innblanding?

Er Ibsen den gode legen?

Ibsen skrev ikke blott til lyst, han hadde til hensikt å påvirke sin tid i det han mente var riktig retning, og var således en selvbestaltet terapeut. Hvem av de to hjelperne i *Vildanden* har Ibsen mest til felles med? Utvilsomt Gregers Werle. Ibsens teaterstykker er avslørende og kritiske, de ble oppfattet som desillusjonerende, og Ibsens hensikt var saktens å bli kvitt sumpluft i samfunnet. Når han velger å gjøre Gregers og den ideelle fordring til den største skurken, er det fristende å tenke seg at det for forfatteren også kan ha vært en øvelse i besinnelse, en analyse av farene ved å absoluttere trangen til å rense opp i andres selvbedrag. I samme retning kan den relativt sympatiske fremstillingen av doktor Relling og livsløgnen ses som en tydeliggjøring av at tilpassing, harmonisering og tildekking også har sine akseptable begrunnelser.

Dramaet som fenomen har til alle tider vært betraktet som kollektiv terapi. Aristoteles skriver i Poetikken at dramaet skal vekke frykt og medlidenhet og føre tilskuerne frem til en renset i sinnet. Den medisinske effekten av godt teater er altså at man kommer nærmere sann innsikt, ved å befris fra bedrageriske følelser og tanker. Tilskuerens forståelse av seg selv og verden skal bli sannere, om enn ikke nødvendigvis enklere. Ibsen er ikke annerledes, men han er moderne, han griper til andre virkemidler

enn de klassiske, og fremstiller sine figurer så tvetydig at det blir uklart hvem som er helter og hvem som er skurker, og hva det egentlig er vi skal forstå, lære og bli friske av.

Noe å lære for leger?

Mens kunstnerens dont er å motvirke forenklingene ved å minne om det gåtefulle på stadig nye måter, må leger «skjære igjennom» og stadig ta skjebnesvangre beslutninger på sviktende grunnlag – uten oversikt over beslutningenes forutsetninger og konsekvenser. Siden jeg er lege, vil jeg også skjære igjennom og løfte frem noen lærdommer av *Vildanden*, slik jeg leser den.

Den første er en påminnelse om menneskelig verdighet. Gregers og Relling «behandler» folk som ikke har bedt om det, og de gjør det med selvtilfredshet og fravær av tvil. En slik holdning røper dårlig forståelse for hva det er å være hjelper.

Den andre er at virkeligheten er grunnleggende tvetydig, de fleste sannheter kan også være løgner. Til forrige punkt kan det derfor legges til at leger iblant *skal* kaste seg over mennesker og «redde» dem, når situasjonen taler for det. Så får man heller leve med at det iblant går galt, det også.

Videre gjør *Vildanden* det klart at tvetydigheten i livet krever en kontinuerlig bestrebelse på å lære mer, lytte mer og finne mot til å lete etter innvendinger mot de meninger man selv holder kjærest. For oss som er hjelpere for sårbare mennesker, er stykket en inspirasjon i strevet etter å utøve makt uten å gjøre overgrep, yte hjelp uten å være nedlatende, og si sannheten uten å drepe håpet.

Litteratur

1. Ibsen H. *Vildanden*. Oslo: Gyldendal, 2001.

Manuskriptet ble mottatt 30.10. 2006 og godkjent 7.11. 2006. Medisinsk redaktør Jan C. Frich.

